

Невенка БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ

ПРАВНИ РЕЖИМ НА НЕПОКРЕТНОСТИМА МАНАСТИРА СВ. МИХАИЛА НА ПРЕВЛАЦИ У XIV ВИЈЕКУ

Кључне ријечи: Превлака, манастир, влаштак, вјечити закуп, agriticum, homo episcopii

УВОД

Манастир св. Михаила на Превлаци је основан у XII вијеку и све до XV вијека је био сједиште Зетске митрополије. Манастир је био у склопу которске комуне, имао је стално подручје, у Статуту и нотарским исправама означено као Metochia sancti Michaelis, sancti Michaelis de foris. У XIV вијеку обухватало је Пасиглав, Брда, Богдашиће, Љешевиће, Луштицу и острво Страдиоте. Манастиром је управљао превлачки епископ.

О Манастиру је у архивској грађи и Статуту града Котора сачувано релативно мало података на основу којих би било могуће освијетлити низ веома значајних питања из његове прошлости. Нека круцијална питања истраживали су, познати историчари прошлог вијека и врсни познаваоци средњовјековне архивске грађе.¹ Резултати њихових истраживања незаобилазна су полазна литература за свако даље изучавање питања везаних за историјат и живот овог средњовјековног манастира.

¹Познати су Божићеви радови *О пројасџи манастира св. Михаила на Превлаци*, *Анали Филозофског факултета у Београду*, 7/1967, 75-82; *О јурисдикцији которске дијецезе*, *Споменик САНУ*, СШ, Београд 1953; *Средњовековни Пашићровићи*, *Историјски часопис*, 9-10/1959, - 185; *9 Село Богдашићи у средњем веку*, *Историјски часопис*, XI/1957, 83-121; *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979; *Град и село на зетском приморју у XV веку*, САНУ, посебна издања, књ. СС, Историјски институт, књ. III, Београд 1952; *Српско грађанство у средњем веку*, *Настава историје у средњој школи*, год. I, бр. 2, Београд 1951, стр. 106-117; И. Стјепчевић, *Превлака*, Загреб 1930.

Међу занимљивим, а недовољно истраженим питањима, свакако је питање својинско правног режима на непокретностима превлачког манастира у средњем вијеку. С једне стране, ово подручје је чинило саставни дио которске територије на којему се, управо због тога, очекује примјена јединственог правног режима на свим црквеним непокретностима. С друге стране, евидентно је да су сви, осим Которана, ово подручје, иако у склопу своје територије, сматрали увијек засебним дијелом², те је стога логично очекивати особени статус овог манастира у односу на све остале црквене непокретности.

Ово питање су дотакли И. Божић у раду „Село Богдашићи у средњем веку” приликом разматрања развоја овог манастирског земљишног комплекска и нешто шире И. Стјепчевић у расправи о Превлаци.³ Указали су на постојање особености у земљишним односима на овом подручју у односу на све остале црквене непокретности на которској територији. То нас је мотивисало да се бавимо дубљом правном анализом овог питања са циљем да покажемо да разлог за такав особени земљишни режим коријен треба тражити првенствено у особеном статусу овог православног манастира у средњевјековној которској комуни. Таква претпоставка неминовно је наметнула потребу претраживања грађе која се односила на положај становништва које је обрађивало земљу, као и на оно које је живјело у брдовитим и за пољопривредну обраду неподесним манастирским подручјем. Овај рад, подијељен у два дијела која се односе на анализу положаја зависног становништва настањеног на манастирском земљишту и правног режима на земљи коју обрађују, представља скроман прилог изучавању овог питања правне историје средњовјековног Котора.⁴

²Нпр. у рату који је 1361. г. вођен између Дубровника и Котора Дубровчани наређују заповједнику бродова „да има заробити све бродове наших непријатеља и људе и све што може. Нека не напада људе митрополите св. Михаила” (*Monumenta Ragusina* III, стр. 98, цит. пр. И. Стјепчевић, *Котор и Грбаљ, Силбиј 1941*, стр. 60); У документу датираним 10. V 1309. г. дужд млетачки се обраћа српском краљу Урошу са молбом да издејствује од епископа Св. Михаила наплату неких дугова у корист Млечана; Ш. Љубић, Листине о одношајима између Јужног Словенства и Млетачке републике, књ. 1., *Monumenta spectantia I*, Загреб 1868, стр. 239, лист CCCLXVII.

³Види нап. бр. 1.

⁴Почетна истраживања ових питања вршена су у склопу анализе свеукупних својинских односа у средњовјековном Котору (Својински односи у Котору у XIV вијеку, Никшић 1992, стр. 148-153). У овом раду та истраживања су проширена.

Манастир св. Михаила у „*homo episcopi sancti Michaelis*”

О Манастиру св. Михаила на Превлаци сачувано је релативно мало података у штампаној изворној грађи средњовјековног которског архива. Најважнији штампани извор права средњовјековног Котора, Статут града издат у Венецији 1616. године, садржи само једну одредбу о превлачком манастиру.⁵ Ова одредба није од посебне важности за анализу питања којима се бавимо, али је значајно навести због тога што се у њој, осим просторног одређења манастирског територија, налазе подаци који потврђује врховну ингеренцију которске општине у односу на превлачки манастир. Одредбом је прописано „да которски грађани, становници Дистрикта и они који живе под општинском влашћу, у случају да Општина изгуби Метохију, не могу узети непокретности на подручју Метохије без обзира ко их држи. Непоштовање ове забране кажњавано је са 1.000 перпера у корист которске општине. Садржина и интонација ове одредбе упућују на то да су Которани током XIV вијека били суочени са низом тешкоћа око задржавања манастирских непокретности. Чести упади околних великаша, нарочито у другој половини XIV вијека, након пропасти Србије, изазивали су оправдано бојазан за Општину да ће остати без Манастира. Стална борба око увођења католичанства на превлачком подручју, која се често завршавала и крвавим обрачунима, отежавала је још више ионако тешку ситуацију на Превлачком манастиру у XIV вијеку.⁶ Општина је ипак, како показује изворна грађа, без обзира на тешкоће, успјела да све до почетка петнаестог вијека манастирско подручје сачува у потпуности.

Нотарске књиге су по подацима који се односе на Превлачки манастир нешто богатије од которског Статута, али ипак недовољне за свеобухватну анализу својинскоправних односа на *Metochia sancti Michaelis* у XIV вијеку. Подаци су скоро једнообразне врсте и не могу дати одговоре на питања која се у анализи материје нужно намећу. У цијелини узев, изворни подаци су упркос томе драгоцени јер у поређењу са грађом о својнским односима на градском подручју и у дјеловима которске комуне која представљају експлоатационо подручје Општине, могу дати важне одговоре на нека истраживана питања.

Сви подаци из сачуваних скоро типски написаних исправа упућују на закључак да се у XIV вијеку на Превлачком манастиру, за разлику

⁵Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616, capitulus 403.

⁶И. Божић, *О њројасџи мансџира св. Михаила на Превлаци*, *Анали Филозофског факултета у Београду*, 7/1967, стр. 78.

од осталих которских цркава и манастира, земље не користе, одн. не обрађују путем уговора о дугорочном закупу земље. Исправе у којима се помиње Превлачки манастир, одн. подручје превлачког манастира, односе на правне послове које су склапали људи („*homo episcopi sancti Michaelis*”) настањени на тим земљама. Непостојање исправа о дугорочном закупу упућује на претпоставку да се подручје Св. Михаила користило на другачији начин и под другачијим условима. Одлучујућу улогу у томе је имала свакако чињеница да је овај манастир, уз католички Манастир св. Ђорђа под Перастом, био једини који је имао стално подручје и људе стално настањене на њему. За анализу аграрних односа на Превлачком манастиру врло је важно указати да његово подручје, с обзиром на честе даровнице манастиру, није било увијек исто, нити је на манастирским добрима био стално настањем одређен и исти број људи.

„*Homo episcopi sancti Michaelis*” су православци који су „старосједиоци”, стално настањени на обрадивом манастирском подручју. Епитет „*homo episcopi sancti Michaelis*” уз њихово име стоји да би се означила припадност Метохији и постоји за живота „*homo episcopi*”.⁷ Он се такве зависности није могао ослободити. Живио је на земљи и био везан за манастирску земљу. Превлачки манастир је, како показују исправе, осим овог насељавало током XIV вијека и ново становништво из залеђа, такође словенског поријекла. Оно је доносило са собом исте обичаје, традицију, начин живота и породичну организацију. Православно становништво, досељено из которског залеђа, живјело је претежно у брдовитим крајевима манастирског подручја на непогодним теренима за пољопривредну обраду, бавећи се већином сточарством. Нотарске исправе садрже податке о томе да „*homo episcopi sancti Michaelis*” узимају стоку которске властеле на испашу по „обичају земље”.⁸ И старо и ново становништво које је живјело на превлачком манастиру називано је јединствено - „*homo episcopi sancti Michaelis*” - а некад и „*Vlastachus, Vlastachi*”.⁹ У Статуту су се овом

⁷И. Божић, *Село Бођаишћу у средњем веку*, Историјски часопис, XI/197,89;

⁸А.Мауер, *Monumenta Catarensia*, vol. I, JAZU, Загреб 1951; Которски споменици, Прва књига которских нотара од године 1326-1335 (у даљем тексту означено као *Monumenta Catarensia I*), исп. 1275; *Monumenta Catarensia*, vol. II, JAU, Zagreb-CANU, Подгорица 1981; Которски споменици, Друга књига которских нотара године 1329, 1332-1337 (у даљем тексту означено као *Monumeta Catarensia II*), исп. 312, 396, 843, 1254, 1550; Уп: Р. Ковијанић, Помени црногорских племена у которским споменицима, стр. 332, И. Стјепчевић, оп. цит, стр. 10.

⁹*Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616, apud obertum Mictuum (u daqem tekstu ozačeno Stat. Cath, cap.) capitulum. 125, De vlastachiis et lineam servorum.*

категијом становништва сматрали људи који су насељени на овом подручју а који су живјели као општински поданици („sub nostro domino habitans”)¹⁰, без прецизирања гдје живе и чиме се баве.

О томе ко су „homo episcopi sancti Michaelis” шта значи појам влаштак и каква је то категорија људи на Превлачком манастиру, у литератури је доста расправљано приликом анализе друштвених односа у средњовјековном Котору и другим зетским приморским градовима. У одговорима на ова питања научници су заузели дијаметрално супротна становништа упркос чињенице да су их разматрали на основу истовјетне статурарне и нотарске грађе. Б. Петрановић сматра да су влаштаци робови.¹¹ М. Медини¹² и К. Јиречек¹³ тврде да су влаштаци посебна категорија зависног сеоског становништва слична робовима, а Стјепчевић¹⁴ и Синдик¹⁵ мисле да је то слободна кућна послуга коју су господари могли употријебити и у земљорадњи. И. Божић изједначава влаштаке и посаднике и сматра да оба назива означавају, у документима XIV и XV вијека, зависног сељака чији се положај, због другачије структуре аграрних односа, разликује од српског меропаха или византијског парика. Основно је „да се посадници и влаштаци не сматрају сопственицима земље коју обрађују, господар их може маћи са дионице као што може уклонити и сваког другог сељака кога доводе споља и посади на своју земљу да му је под извјесним условима обрађује.”¹⁶ С. Ћирковић сматра да су „поданици и влаштаци у давнини и могли представљати различите категорије становништва, али да су се у XIV вијеку стопили у јединствен сталез зависних људи чија се подчињеност у односу на господара ограничавала само на економску сферу”.¹⁷ С. Мијушковић сматра да влаштаци нијесу посадници, али не искључује могућност да су могли постати. „Они влаштаци који су се настанили на земљи коју су својим новцем куповали нијесу били посадници. Ипак

¹⁰Stat. Cath. cap. 403.

¹¹Б. Петрановић, О робству по установама Душанова законика и штатутима далматинских градова, РАД, ЈАЗУ, књ. XVI, 1871, г. стр. 11

¹²М. Медини, О постанку и развиту кметских и тежачких одношаја у Далмацији, Задар 1920, стр. 93.

¹³К. Јиречек-Ј. Радонић, Истоирја Срба II, Београд 1979, стр. 99.

¹⁴Стјепчевић опо. цит, стр. 45.

¹⁵И. Божић, Немирно Поморје XV стољећа, 1979 (Село Богдашићи у средњем веку), стр. 67; стр. 68, 74, 100, 159-160.

¹⁶И. Синдик, Комунално уређење Котора од прве половине дванаестог до друге половине петнаестог стољећа, САН, посебно издање, књ. CLVX, Београд, 1950, стр. 48

¹⁷Историја Црне Горе, Титоград 1979, књ. II, стр. 79.

су и даље били називани и сами се називали влаштацима.¹⁸ Тако су се називали и они који су се настанили у граду и живјели у својим кућама.¹⁹

Архивска грађа XIV вијека, посматрана с аспекта анализе својинских односа на Превлачком манастиру и у том контексту положај „Vlastachus” одн. „homo episcopi sancti Michaelis”, је оскудна. Малобројне исправе се односе на правне послове које склапају манастирски људи и интересантне су за разматрање њиховог личног статуса и економског положаја. Прво ће бити ријечи о аграрно зависним сељацима на превлачком манастиру, а потом нешто више о зависном сељаштву у брдовитим предјелима превлачког манастира.

Из сачуваних исправа о правним пословима или пак споровима вођених против аграрног сељаштва православне епископије се може закључити да су „homo episcopi sancti Michaelis” лично слободни, да самостално склапају правне послове и воде парнице,²⁰ али и да су у тешком економском положају, знатно лошијем него зависни људи на осталим манастирским посједима. О њиховом сиромаштву илустративну потврду дају исправе у којима се земље на којима живе „homo episcopi sancti Michaelis” залажу которској властели, ради измиривања дугова.²¹ Зависни људи превлачког манастира су земљишта која су обрађивали и на којима су били настањени давали у закуп не само богатом слоју которског грађанства већ и зависним људима которске

¹⁸С. Мијушковић, Шта значи појам „Влаштак”?, Историјски записи, књ. XXX, 3 - 4, Титоград 1973, стр. 271-290.

¹⁹Судско нотарски списи Которског архива-необјављена грађа, књ. III (у даљем тексту означено као СН III) стр. 332, исп. 1, 6 VII 1396. („Ego presbiter Michael de Bastha... apigno domum meum in Catharo in contrate sancte Marie de fluminis... coniunctam cum domo Sinoye Vlastachus ab alio latere coniunctam cum domo Millote Vlastachus...”)

²⁰*Monumenta Catarensia*, књ. II, исп. 914.

²¹Тако су нпр. Братолина и Мишко синови пок. Ивана са Превлаке, људи епископа Св. Михаила, zaloжили Трипуну Бући својрасадник у Билиљу за 4,5 перпера са 6 година, за које је вријеме Трипун слободно користио заложене воћњаке (*Monumenta Catarensia* књ. II, исп. 844); Трипуну Бући је 9. VI 1334. г. Мирослав Мароли, човјек епископа Св. Михаила, zaloжио све своје земље на Подима (*Monumenta Catarensia*, књ. II, исп. 845). Радоје Раденовић је такође епископов човјек и 6. XI 1334. је zaloжио Марину Смалоти за 7 перпера на 13 година неку земљу коју је имао у заједници са Милатиком Поповићем из Пода (*Monumenta Catarensia*, књ. II, исп. 635); Сл.: *Monumenta Catarensia*, књ. II, исп. 822; Уп.: Р. Ковијанић, *Помену о зейском ейискоуу с Превлаке*, Историјски записи, IX/XI, бр. 1-2/1956. стр. 133.

властеле и сељацима из других крајева Дистрикта, што на особен начин показује њихову економску исцрпљеност..²²

Услови под којима су земљу давали у залог били су веома неповољни. Земља се у уговорено вријеме, обично на неколико година, давала залогопримцу на држање и прибирање плодова („tenet et fructet”), што практично значи да су за то вријеме залогодавци земље („homo episcopi sancti Michaelis”) без прихода са ње. Како је залогодавац био у немогућности да плати у вријеме доспјелости дуг, то су залогопримци одн. најчешће властела добијала заложену земљу. Пошто властела није самостално обрађивала заложено оземљиште већ га је давала другом на обраду, то се основано може претпоставити да се на превлачком подручју у XIV вијеку, уз манастирске људе, обрађиваче, стално настањене на манастирској земљи, јављају и друге категорије сељака-обрађивача земље, било зависних или независних, из которског Дистрикта. С обзиром на то, чини се изузетно важним одговорити на питање какав је положај обрађивача земље превлачког манастира и да ли се првобитно установљен однос у новонасталим околностима мијењао?

Правни режим на манастирској земљи

У склопу одговора на постављено питање, намеће се низ других на које је претходно потребно одговорити да би донијели одговор на кључно питање. Прије свих потребно је објаснити под којим су условима манастирски људи („homo episcopi sancti Michaelis”) користили земљу? Да ли су стално настањени сељаци на манастирској земљи плаћали земљарину (agraticum) на земљу коју обрађују и да ли су је могли, уз уступање права на плаћање agraticuma, давати другом на коришћење? Да ли је превлачки епископ могао својевољно уклонити манастирског човјекса са земље? Да ли се могла у неким случајевима добити манастирска земља у „patrimoniј”?

Исправе о залози извор су значајних података на основу којих је могуће одговорити на нека од ових питања. Шта значи са аспекта својинских односа то да у свакој од исправа о залози, које је закључио као залогодавац земљишта манастирски човјек, се заложена земља

²²*Monumenta Catarensia I*, исп. 1243 („Ego Peruen, homo episcopi sancti Michaelis, apigno Radogosti, homini Pascalis Bartholi, ogradam meam in Mercoouec pro perperis quinquaginta usquead duos annos proxime venturos. Quod si ad dictum terminum non rescattauero, sit sua in venditione finita segura et scalumpniata, sicut apparet in littera domini episcopi sancti Michaelis predicti, super me et omnia bona mea”).

означава као приватна својина? Тако, примјера ради извјесни Милатик са Пода, епископов човјек, је zaloжио Руји, човјеку Мате Смалотина, све своје земље на подручју превлачке епископије („tantam terram meam in terra episcopi sancti Michaelis”). Zaloжена земља је одређена површином на којој се може засијати осам стари жита.²³

На основу података из ове исправе закључујемо да је земља на Превлачком манастиру додјеливана манастирским људима на обраду по мјери количине засијаног жита, која је била и стална мјера на основу које се плаћала годишња земљарина манастиру за њено коришћење. О постојању обавезе сталног годишњег плаћања *agraticum* - земљарине манастиру види се из наставка исте исправе, у којој се наводи да се у уговорено вријеме, до исплате дуга, залогопримац ослобађа давања *agraticum*. Ако се не испуни залогодавчева обавеза враћања четрдесет гроша дуга након истека уговореног рока, земљу је добијао залогопримац. Залогопримчева обавеза је да даје *agraticum* са те земље, јер је она терет на земљи, без обзира на то код кога се налази, односно ко је користи. „*Homo episcopi sancti Michaeli*” је могао да изгуби земљу, али је обавеза плаћања земљарине остала као право везано за земљу на којој је живио и плаћа га сваки држалац земљишта у користи „*Homo episcopi sancti Michaelis*” је могао да изгуби земљу, али је обавеза плаћања земљарине остала као право везано за земљу на којој је живио и плаћа га сваки држалац земљишта у корист Превлачког манастира. Обрађивач земље, мимо плаћања земљарине за коришћено земљиште, нема никаквих обавеза према манастиру, па се стога с правом осјећа приватним сопствеником у правом смислу те ријечи. Имао је право да је користи и извлачи користи из ње чувајући право манастира на процијењену земљарину. Врховни сопственик земље је Манастир чије право располагања истом је било само формално и могли би га означити као „ голу својину” - *nuda proprietas*.

Још двије исправе у потпуности потврђују предње изречене тврдње о томе да је обрађивач манастирске земље имао сталну, годишњу обавезу плаћања земљарине манастиру која је, у случају да је обрађивач по неком основу изгуби, прелазила на новог држаоца. Тако се нпр. у исправи из 1335. г. наводи да ће се непокретности Манастира

²³*Monumenta Catarensis*, knj, II, isp. 8219, („*Ego Millechena de Pode, homo episcopi sancti Michaelis, appigno Ruia, homini Marchi Symeonis, tantam terram meam, quod seminentur stara octo grani in terra episcopi sancti Michaelis. „Quam sibi appigno... hac conditione, quod dictus Ruia non teneatur soluere de dicto anno presenti agraticum. Post uero dictum terminum, si venero cum denariis predictis, teneatur dictus Ruia dare agraticum*”).

св. Михаила, заложене за неки дуг, сматрати продатом ако човјек св. Михаила не врати у року новац, те да ће се у том случају залогопримац показати са писмом превлачком епископу „sicut apparet littera domini episcopi sancti Michaelis”²⁴ У документу из 1327. године се наводи да се Андрија, син Ђорђа Проданова из Пасиглава, сагласио да виноград његовог оца у Касестру, који је посађен на земљи Манастира св. Михаила и у који је ушао Марин Голија по судској пресуди за дуг”, буде Маринов и Маринових насљедника вјечито (на рок *in perpetuum*). У наставку исправе је истакнуто да Марин добија виноград, али да мора да „tribuat ius dicte Ecclesie”,²⁵ из чега закључујемо да су права стечена на винограду, засађеном на манастирском земљишту била отуђива, да се њима располагао слободно, да су та права прелазила на насљеднике, да се у случају отуђења тражила њихова сагласност што је и разумљиво јер они за земљу плаћају *agraticuma*, и обавеза плаћања *agraticuma* терети онога ко земљу држи. Дакле, превлачки епископ је обрадиве земље давао манастирским људима или досељеницима на стално коришћење, које је подразумијевало обавезу давања манастиру по јединственом основу утврђеног износа *agraticuma*. Ознака „епископов човјек” повлачила је за собом обавезу давања које се „*Homo episcopi sancti Michaelis*” није могао ослогодити све док држи манастирску земљу и на њој живи.

Живот и опстанак манастирског човјека је зависио од земље и рада уложеног у земљу. Зато су они који су више радили и више привређивали и могли опстати. Било је и оних који су пропадали и у покушају изласка из кризе се опредјељивали да манастирске земље дају у залог. Сигурно је да су их неки на тај начин губили, што је практично значило њихову потпуну материјалну пропаст и одлазак са манастирских земаља. Сматрамо, стога, да превлачки епископ није само-вољно удаљавао обрађиваче земље са манастирских имања, већ да су они били присиљени на евентуални одлазак са додијељених им земаља због сопствене кривице.

Ипак, како се да закључити из ипак малобројног броја уговора о залози број оних који су могли напустити манастирска имања је био

²⁴Monumenta Catarensia I, isp. 1243. Види нап. 19.

²⁵Monumenta Catarensia I, isp. 478. („Ego Andreas, filius Ghurghi Prodani de Pasciglaua, volo et consentio, quod vinea olim patris mei in Casestre plantata in terra sancti Michaelis de foris sub vinea Obrat de Gamba et super vinea filii Ghirgii Bratouci quam intrauit Marinus Golie per curiam pro suo debito, sit dicti Marini et suorum heredum imperpetuum segura et scalmniata cum omnibus pertinentiis et potestatibus suis super me et omnia bona mea, tali conditione, quod tribua ius dicte Ecclesie.”)

релативно мали. Велики број обрађивача земље остао је на манастирском комплексу, везан за земљу. Они који су економски пропали, напуштали су манастирску земљу и ступали код которске властеле у поштуно зависан положај називан посадништво које је представљало најтежи облик зависности сељака у средњовјековном Котору. Илустративна је у том погледу једна исправа из треће нотарске књиге которског архива у којој се констатује да су „два брата, Радеља и Добрић, Бјелојевић из Луштице (која је у XIV вијеку била у склопу превлачког манастира), „постали својевољно људи и сељаци Трипуна Петра Буће, протовестијара, обавезавши се да ће га служити добро и по закону, како то чине сељаци својим патронима по древним обичајима.²⁶ С друге стране, како смо већ претходно навели, манастирско земљиште је током XIV вијека насељавано новим становништвом које је под истим условима добијало земљиште на обрађивање.

Неки подаци из друге нотарске књиге указују да су манастирски људи давали другима земље на обраду путем закупа, краткорочног или дугорочног. Када би то биле земље ван манастирског подручја, онда би ситуација била јасна - манастирски људи су ван подручја манастира могли стећи земљу и њоме слободно располагати. Међутим, земље које се дају у закуп су на манастирском подручју. Тако је, на примјер, Милатик, син попа Богдана са Пода, зависни човјек превлачког епископа, са братом Миканом, дао у закуп Марину Смалоти своју земљу и све што је на њој на рок од петнаест година уз закупнину од 15 перпера.²⁷ Братослав Цвитуновић из Пасиглава, „homo episcopi sancti Michaelis” је дао у закуп заувјек Мику Ивановићу, човјеку Сергије Трипуна Јаковљева, своје земље у Мутиним брдима да их засади на десетину, тј. „ad agraticum secundum usum terre.”²⁸

²⁶SN III, str. 649, исправа 1. 02.03.1399. („Nos Radeglia et Dobrich fratres Bielovich de Lustica nostra bona voluntatem confitemur esse homines et villanos domini Triphonis Petri de Buchia protovestiarii. Et sibi recomendamus personas nostras promittentes sibi esse fideles et servire bene et legaliter sicut faciunt alijrustici patronibus suis cum consuetudinibus consuetis...”)

²⁷Monumenta Catarensia II, исправа 869 (Ego Millattico, una cum fratre meo Mican, una cum fratre meo Mican, filius presbiteri Bogdani de Pode, homo episcopi sancti Michaelis, afficto Marino Smalocete terram meaminfra Buscos et omne illud, quod ibi habeo subtus terram, quam predictus marinus accepit a filio Andre; quam sibi afficto in spatio annorum XV pro perperis XV securam et scalumpniatam. Quo termino completo dicta terra ad me libere reueratur, et dictum tempus incipiatur de festo sancti Michaelis proxime vventuros de mense septembris...”)

²⁸Monumenta Catarensia II, исправа 595 („...Ego Bratoslauus Chictunouich de Passiglaava, homo episcopi sancti Michaelis, do eto concedo inperpetuum Micoylo

Наведене исправе отварају низ питања. Основна су два или су се манастирске земље могле стицати у патримониј (као у XV вијеку), па се њима слободно располагало, без икаквих обавеза према цркви или су пак „*homo episcopi sancti Michaeli*” могли добијену земљу, уз обезбјеђење исплате Епископији утврђеног износа *agraticum* независно од црквених органа давати другом на обраду путем дугорочног или краткорочног закупа. Осим тога важно је и питање: Колики је „*agraticum*” да ли је једнаког износа и за све обрађиваче и од чега зависи?

Пошто се из података у исправама из XIV вијека не може наћи основа за поуздан одговор на ово питање, сматрамо да неке исправе из XV вијека могу бити од велике важности из два разлога. Прво, што се у неким споровима и исправама наводи стање које је на овим подручјима постојало у XIV вијеку и, друго, што смо у увјерењу да је положај „*homo episcopi sancti Michaelis*” у XI вијеку наставак устаљене праксе из претходног раздобља.

У исправи о продаји неке земље од 25. III 1435. г. истиче се да се земља продаје „слободно”, да је „купац стиче са свим правима, и да му је једина обавеза на давање десетине митрополиту”.²⁹ Исту обавезу из уговора о купопродаји има купац Прибоје, ковач, за неке земље у Кавчу које је купио од Ратка Андрића из Пераста. Обавезан је да са три квадрањола винограда даје десетину митрополиту.³⁰ Са винограда Милоша Влаштака из Кавча се такође даје десетина митрополиту.³¹ Изгледа да су манастирски људи имали у XV вијеку манастирске земље на уживање, уз обавезу на давање десетог дијела прихода са те земље. *Agraticum* је јединствена обавеза давања земљарине коју је обавезан давати сваки обрађивач манастирске земље, мјерено десетином прихода а засађених квардањола винограда или других обрадивих површина. Овакав режим на Манастиру св. Михаила веома је сличан режиму на оним манастирима у Србији који су све људе који су живјели на манасти-

Iuanouich, homini Sergii Triphonis Iacobi, terras meas in Mutina Berda super terras olim Palme capitii et iuxta vineas marini Mesce et vineas filiourum de Ratteco plantandum vineam ad agraticumsecundum usum terre, videlicet quod michi tribuat decimam partem fructuseiusdem...”)

²⁹Судско-нотарски списи которског архива, необјављена грађа, књ. 5, (у даљем тексту означено као SN V), стр. 720, св. XIV, 25.03.1436; Податак узет од И. Стјепчевић, Превлака, стр. 14.

³⁰SNV, стр. 735, св. XIV, 24.06.1436; Податак узет од И. Стјепчевић, Превлака, стр. 14.

³¹SNV, стр. 669, св. XIV; Податак узет од И. Стјепчевић, Превлака, стр. 14.

рском подручју називали својима и давали им земљу на коришћење уз обавезу давања тзв. десетка манастиру.³²

О убирању десетине са манастирских имања интересантне податке даје судски спор из 1431. г. Он пружа и обиље других важних података, па га зато наводимо у цјелини. Миочин Старчиновић, сељак из Луштице, тужи Радицу Кандића, такође сељака из Луштице, због тога што му је одузео земљу код ријеке Волујак, чији је он сопственик а које је био „ради прошлог рата кад је побјегао у Апулију као и сви који су отишли из Луштице, оставио”. Кад се вратио из Апулије, добио је све земље натраг, изузев ову о којој се води спор, а коју је купио властитим новцем од митрополита. Тужени не долази на расправу, али 28. VII 1431. г. долазе Миочинови свједоци. Један од њих каже да „има 30 година или прилике толико да је Миочин купио од митрополита земље за 30 перпера”; други наводи „да је у његовом присуству митрополит продао Миочинову оцу Брајку спорну земљу за 30 перпера и да је тај свједок по наредби митрополита купца увео у посјед исте и зато према обичају земље примио од њега 3 перпера”; трећи свједок наводи „да је он када је сакупио редовне годишње закупнине за цркву желио имати закупнину и са земље о којој се води спор, али да му она није дата због чега је он отишао код митрополита који је наредио свједоку да са те земље ништа не узме јер је земљу дао у „patrimonij”. На основу исказа свједока суд је донио пресуду да је Радица Кандић обавезан да врати Миочину земљу „јер је јасно да је Миочин отац купио земље од митрополита.”³³

Значи, на подручју Превлачког манастира крајем XIV и XV вијеку, могла се стећи својина на земљи. У том случају за земљу нема никаква обавеза давања десетине, и насљедници је имају несметано у својину. Земљу су на овакав начин стицали, прије свих, сеоски попови. Њихов положај је сличан положају оне категорије сеоских попова у Србији који су добијали земљу од господара (старјешина манастира), а били су лично слободни.³⁴

О давању земље у патримониј поповима крајем XIV вијека и о споровима насталим у XV вијеку у вези са тиме податке пружа поступак

³²Б. Недељковић, *Историја баиџинске совјине у новој Србији од краја осамнаестог века до 1931. године*, Београд, 1934, стр. 51.

³³Судско-нотарски списи которског архива, необјављена грађа, књ. 4, (у даљем тексту означено као SN IV)SN V, стр. 269-275, 9, IV 143; уп. И. Стјепчевић, Превлака, стр. 12.

³⁴SN IV, стр. 253-256, 19.06.1431; Податак узет од И. Стјепчевић, Превлака, стр. 11-12.

пред которским судом вођен 14. VI 1431. г. Парница се води између Романа, словенског монаха, као тужиоца, и Миомана, Божа, и његова синовца Богдашића, као тужених. Спор се води због тога што су тужиоци одузели Роману земљу у Каменмосту и Бјелилима „које земље сачињавају његов „patrimonij” и које су по Романовој изјави биле „дате и дариване мом оцу у patrimonij, за које је мој отац служио и ја служим цркви св. Михаила.” Тужени су и раније хтјели „да ми одузму те земље, али сам ја ишао код управника црквених имања који су наредили да се о свему овоме испитају старци из Луштице”. Пошто је истина установљена, Богдашићима је наређено да земље напусте. Оптужени у реплици одговарају „да су им дједови и очеви мирно посједовали земље има пуних 50 година и да их у томе није нико узнемиравао, нити господари Зете, нити господа которска, нити млетачки провидури”. Штета је што епилог парнице није убиљежен. И поред тога, овај нам је спор изузетно важан због исказа једног од свједока који каже „да зна сигурно да има 36 година (значи 1395. г.), од када је митрополит, који је тада био дао земље у Бјелилима у patrimonij оцу попа Романа.³⁵

Има судских спорова из XV вијека којима се доказује и обрнуто (од горње тврдње), тј. да се манастирске земље не могу имати у патримониј, нити да се могу продавати. То потврђује спор вођен пред млетачким провидуром 9. IV 1431. г. између Борислава, Јурка и Лијешца, синова Доброслава Бубанића настањених у Котору као тужиоца, и Богета Миошића са Брда. Туже Богету „што држи неку земљу тужилаца за коју они имају митрополитино писмо” које прилажу као доказ. Богета у одговору каже „да је земља његова дједа Милоша која је некада била одузета, али прије 25 година враћена његовој својти и стричевима”. Бубанићи опет на то приговарају „да су те земље донедавно држали други. Напосе црквене земље, митрополитине земље се, како они могу доказати цијелом Луштицом, не могу имати у патримониј.³⁶

Земље дате од митрополита се, како показују подаци из судског спора из 1446. г., не могу продати. Спор се води поводом неких земаља које је Бујеслав Бубанић продао сину Дабиши за 40 златних дуката. Продаја је била јавно оглашена на тргу, а на оглас су се пријавили Бошко Бубанић, син Бојеслава, и Иван Спонза, дрводјељац из Котора, са примједбом „да се те земље не могу продати према јавној исправи до 25. VII 1435. г. издате од митрополита Давида, господара тих

³⁵SN IV; стр. 135-140, 09.04.1431; Податак узет о И. Стјепчевић, Превлака, стр. 10-11.

³⁶SN VII, стр. 1001, 27.07.1446; Податак узет од И. Стјепчевић, Превлака, стр. 15.

земаља”. Пошто је чуо Бојеславов одговор и видио исправу митрополитову, који земљу даје Бојеславу, Суд одлучује да се продаја поништи „јер се дотичне земље не могу продати”.³⁷

Из свих наведених података је очигледно да су у XV вијеку познати у свакодневној пракси и случајеви давања црквених земаља у патримониј и када су на земљи сва права приватног сопственика наслеђива и преносива и случајеви давања на коришћење *ad decimam* без могућности да се њом располаже. Да ли је управо тако било на Превлачком манастиру у XIV вијеку остаје отворено питање.

Какав је имовински режим важио на земљи у брдовитим предјелима Превлачког манастира? Да ли су у праву аутори који тврде да су влаштаци власници на тим земљама, или су у праву они који их сврставају у зависно сељаштво које је господар својом вољом могао уклонити, или пак трећи који изражавају и једну и другу могућност - да влаштаци могу бити и власници земље и зависни сељаци.

Мало је „правих података о овом питању у которским изворима XIV вијека,³⁸ па и у будванском Статуту, гдје су влаштаци такође помињана категорија становника.³⁹ Па ипак, на основу ових и додатих података из XV вијека сматрамо да се може тврдити да су „*homos episcopi Sancti Michaelis*” насељавани у брдовитим предјелима на Превлачком манастиру били лично слободни људи, правно поданици которске општине, а економски зависни сељаци који су од манастира као скупина, уз плаћање годишње надокнаде, добили трајно право коришћења испаша на манастирском подручју. У судском спору вођеном 27. VII 1444. г. пред которским судом влаштаци изјављују „да ће више од 250 кућа влаштака бити присиљено да се исели ако им се одузме старо право коришћења испаше на брду и осталим теренима.”⁴⁰ Спор је ријешен у њихову корист. Шта су давали на уступљено право коришћења није нигдје у документима, *in extenso*, наведено.

И поред тога што су право коришћења испаша имали заједно, ипак је чињеница да сви влаштаци нијесу били у истом положају. Неки су узимали на испашу стоку которске властеле по обичају земље, и по

³⁷SN IV, стр. 253-256, 19.06.1431; Податак узет оед И. Стјепчевић, Превлака, стр. 11-12.

³⁸У Статуту се, како смо напријед навели, само у једној одредби помињу влаштаци (*Stat. Cath, sap. 125*).

³⁹Влаштаци су у средњовјековној Будви присутни у свакодневном живоут. О њиховом положају у Будви опширно:

⁴⁰Податак узет од: С. Мијушковић, *Шта значи њојам Влаштак*”, Историјски записи, Подгорица 1973, св. 3-4, стр. 286; уп. 286; уп. Ж. Бујуклић, оп. цит., стр. 109.

том основу могли су имати неке приходе. Неки од влаштака су обрађивали манастирске земље. Економски ојачали влаштак могао је напустити манстирско подрује и настанити се у граду. Епитет „Vlastachu” остаје уз име. Стога су дјелимично у праву и они истраживачи који тврде да су влаштаки власници, и они који то право поричу. Треба само нагласити да је влаштака, власник у граду, а економски зависан сељак на брдовитом подручју Превлачког манастира. Степен те зависности зависио је од влаштка а не од манастира. Ако је влаштак био у немогућности да измири обавезе према манастиру, био је свакако изложен ризику да установљена права коришћења земље или терена за испашу изгуби, што свакако није желио, јер се иначе не би настањивао на манастирској земљи. Земља и право коришћења те земље била му је гаранција да ће се, стварајући приходе са ње, можда некада ослободити економске зависности.

ЗАКЉУЧАК

На Превлачком манастиру у средњем вијеку важио је особени аграрноправни режим, другачији од режима који је важио за земље у својини которске властеле и цркви у Граду и Дистрикту. То је било са разлогом што је само православни Превлачки манастир, уз католички св. Ђорђа, имао за разлику од свих других которских цркава сталне приходе и стално настањено становништво.

Превлачки манастир је био стално насељен зависним сељаштвом које је током XIV вијека плаћало за земљу на којој живи и коју обрађује земљарину која је одређивана према јединици мјере засађеног обрадивог земљишта. У случају економске пропасти зависног сељака, подручје би било под истим условима (плаћањем десетине) насељавано другим становништвом обично словенског поријекла из непосредног залеђа. Зависно сељаштво је мимо обавезе плаћања имало сва права коришћења и прибирања плодова са земљишта. Било је лично слободно, самостално је склапало правне послове и водило парнице. Епископ га није могао самовољно удаљити са имања која су обрађивали.

Крајем четрнаестог и почетком петнаестог вијека положај аграрног сељаштва се мијења будући да је зависан сељак превлачког манастира могао имати манастирске земље у патримонијум и са њима несметано располагати чувајући право цркве на утврђену земљарину. Тиме се положај сељаштва на превлачком манастиру приближио положају зависних сељака на осталим црквеним непокретностима у которском Дистрикту који су земљу користили као вјечити закушци.

У брдовитом дијелу манастирског комплекса живјели су такође манастирски зависни људи. За разлику од аграрних зависних сељака ови су се звали влаштаци и бавили су се сточарством. Није познато да ли су влаштаци као зависни људи плаћали превлачком епископу десетину од прихода или је то пак одређивано на другачији начин. Епитет зависности који су носили уз име остајао им је заувјек независно од тога да ли им је имовински статус промијењен. Промјена имовинског положаја влаштака није зависила од епископа и манастира већ од самих влаштака. Документа показују да се у XIV вијеку економски положај влаштака мијењао и да неки од њих више нијесу живјели на манастирском подручју.

Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ

LEGAL REGULATIONS ON REAL PROPERTY OF THE MONASTERY
SV. MIHAILO (ST. MICHAEL'S MONASTERY) ON PREVLAKA

Summary

In the Prevlaka Monastery there were particular agricultural regulations, different from the ones valid for the land in the possession of the other churches in Kotor and the Kotor District. It was due to the fact that only the orthodox Prevlaka Monastery and the catholic St. George's had, unlike the other churches of Kotor, permanent income and permanently settled peasantry cultivating the land.

The Prevlaka Monastery was permanently settled by the dependent peasantry, who during the 14th century paid the land tax called desetina (the tithe) for the land on which they lived and which they cultivated. It was determined according to the measure unit of the planted arable land. Except for being bound to pay the tithe, the farmers had all the rights of using and harvesting the crops on the land. Those inhabitants were personally free, they concluded legal business and instituted legal proceedings on their own. The Bishop was not entitled to send them away of his own will from the land they cultivated.

In the late 14th century and the early 15th century the position of the peasantry was changing, as a dependent peasant of the Prevlaka Monastery could have the monastery land in patrimony. It meant they could dispose of the land freely while the Monastery kept the right to get the land tax. In that way the position of the monastery peasantry was more like that of the peasants on other ecclesiastical real property in the Kotor District. It is known that the ecclesiastical land in the surrounding of Kotor was cultivated by the peasants under the regulation of the so called everlasting tenure, which entitled the tenants to dispose of the land pledging the church the fixed amount of rent.

In the hilly part of the monastery lands there lived another type of farmers dependent on the Monastery, called vlastaci (dependent peasants, villeins). Unlike the peasantry who tilled the land, vlastaci raised livestock. It is not known how much vlastaci paid the Prevlaka Bishop - whether it was the tithe or it was determined in some other way. The epithet dependent connected to their name remained for ever, though their status might have been changed. Their status did not depend on the Bishop or the Monastery, but on the vlastaci themselves, so that all vlastaci were not in the same position, and some even did not live in the Monastery area.